

Bazı tefsirlerde Hz. Peygamber'den nakledilen, "Kalem sûresini okuyan kişiye Allah ahlâkını güzelleştirdiği kimselerin sevabını verir" (meselâ bk. Zemahşerî, IV, 148) meâlindeki hadisin sahih olmadığı belirtilmektedir (Muhammed et-Trablusî, I, 1022).

Kalem sûresi hakkında yapılan çalışmalar arasında Receb Ahmed Abdüttewâb'ın *Kıssatü aşhâbi'l-cenne ve'l-İbri fihâ kemâ tüşavviruhâ sûretü'l-Şalem*'i (yüksek lisans tezi, 1982, Câmîatü'l-Ezher külliyyetü usûlî'd-dîn), Rif'at İsmâil es-Süddânî'nin *Min esrâri'n-naẓmi'l-Kur'ânî fi sûretü'l-Şalem*'i (Kahire 1991) ve Me-lîha Abdullah el-Hârisî'nin *Tefsîru sûretü'l-Şalem*'i (yüksek lisans tezi, 1402, er-Riâsetü'l-âmme li ta'lîmî'l-benât [Cidde]) zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, XXIX, 9-30; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, Kahire 1378/1959, s. 249; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), IV, 140-148; İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-mesîr*, VIII, 326-344; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX, 77-101; Süyûtî, *Esbâbü'n-nüzûl* [baskı yeri ve tarihi yok] (Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye), s. 204; Muhammed et-Trablusî, *el-Keşfû'l-ilâhî 'an şedidî'z-za'f ve'l-mevzû' ve'l-vâhî* (nşr. M. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408, I, 1022; Elmalılı, *Hak Dîni*, VIII, 5249-5306; M. İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, Kahire 1962, I, 40-71; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân* (trc. Muhammed Han Kayanî vd.ğr.), İstanbul 1987, VI, 387-400; Zuhûr Ahmed Azhar, "Kalem", *İDMİ*, XVI/2, s. 384-385.

KÂMİL YAŞAROĞLU

KALEMDAN

(bk. KALEM).

KALEMİYE

(كَلِمِيَّة)

Osmanlı

bürokrasi sistemini oluşturan
çeşitli dairelerin
görevlilerini ifade eden bir tabir.

Kalemîye, bir teşkilât terimi olması yanında aynı zamanda bir sosyal statü ve kültür terimidir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı devlet görevlilerinin yaptıkları işler bakımından giderek birbirinden ayrıldığı, seyfiye, ilmiye ve kalemîye mensuplarının kendilerine has görevleriyle belirli bir uzmanlaşmanın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılda seyfiye terimi artık kullanılmayarak aske-

riye ve mülkiye şeklinde ikiye bölünmesiyle mülkiye ve kalemîye arasında ayrıca bir irtibat daha oluşmuştur.

Osmanlı bürokrasi sistemini ortaya koyan ilk önemli kaynak özelliğine sahip Fâtiḥ Sultan Mehmed'in teşkilât kanunnâmesinde kalemîye adına rastlanmaz. Burada nişancı, reisülküttâb ve kâtipler hakkında çeşitli hükümler yer alır. Dîvân-ı Hümâyûn, hazine ve defterhâne görevlilerinin bir bütün olarak "kalemîye erbabı" şeklinde tanımlanması XVI. yüzyıldan sonradır. Özellikle Kanûnî Sultan Süleyman döneminde bürokrasi kurumları içindeki uzmanlaşma maliye ve divan kalemîlerinin ayrılmasıyla ilk işaretlerini göstermiş, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren giderek daha da gelişmiş, devlet sisteminde oldukça etkili olacak kalemîye mensupları ön plana çıkmıştır. XVIII. yüzyılda kalemîye yönetici sınıfın önemli bir kısmını oluşturmuştur.

Kalemîye erbabının oluşmasında Dîvân-ı Hümâyûn, maliye (defterdarlık) ve defterhâne bürolarının düzenli bir sisteme kavuşması önemli rol oynamıştır. Bu bürolarda istihdam edilecekler için üstat-şâkird ilişkisi içerisinde bir hizmet içi eğitim ön plandaydı ve böylece karşılıklı doğrudan bir iletişim kurulabilmekteydi. Kalemîyenin oluşmasında intisap geleneğinin de önemli payı bulunmaktadır. Başlangıçta ağırlıklı olarak standart medrese eğitimi görmüş kimseler bu meslekte çoğunluğu teşkil ederken sonraları intisap usulüyle yetişip yükselme esas olmuştur. Böylece merkezde ve taşrada belirli seviyede eğitim görmüş yetenekli gençler İstanbul'da vezir, ağa, paşa ve bazı ilmiye ricâline intisap ederek onların kalem hizmetlerini, tezkireciliğini ve divan kâtipliğini yapar, orada kendilerinden kıdemli kalem erbabının şâkirdi olarak temayüz ederlerdi. Bu intisap sayesinde muhit edinirler, böylece bir taraftan meslekî açıdan ilerlerken diğer taraftan üstatlarından pek çok şey öğrenirlerdi.

Bu sınıfın yetişmesi ve kendine has özellikler kazanmasında büro içindeki eğitim yanında takip edilen meslek kitaplarının rolü büyüktür. Bu eserler seviyeleri ve sağladıkları bilgiler açısından üç kategoride değerlendirilmiştir. Birincisi yeni başlayanlara hitap eden meslek kitapları, ikincisi standart inşâ kitapları, üçüncüsü ansiklopedik nitelikteki eserlerdir. XIX. yüzyılda Batı tarzı mekteplerin yaygın hale gelmesi ve zihniyet değişikliğiyle kalemîye mensupları yeni açılan mektep-

lerden yetişmeye başlamıştır. 1839'da kurulan Mekteb-i Maârif-i Adliyye ile (1862'de adı Mekteb-i Mahrec-i Aklâm) 1849'da teşkil edilen Dârülmâârif iki önemli kurum olmuş, buralarda diğer derslerin yanında usûl-i kitâbet, kitâbet-i resmîye ve husûsiyye, kitâbet-i askerîye gibi dersler okutulmuştur. 1876'da kurulan Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiyye de (Mülkiyye Mektebi, Siyasal Bilgiler Fakültesi) kalemîye erbabının yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim mülkiyeden birinci ve ikincilikle mezun olanların II. Abdülhamid tarafından Mâbeyn-i Hümâyûn kitâbetine alındığı bilinmektedir (*Ali Ekrem Bolayır'ın Hâtıraları*, s. 326). Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nin 1868'de açılış sebepleri arasında devlet dairelerine nitelikli bürokrat yetiştirme amacı da vardır.

Kalemîye, ilmiye ve seyfiye kadar açık olmasa da belli başlı daire ve kalemîlerin âmirlikleri başta olmak üzere Osmanlı bürokrasisinin hemen bütün alanlarında varlığını hissettirmiştir. XVII. yüzyıl sonlarında delege olarak reisülküttâb sıfatıyla Karlofça müzakerelerine katılan ve çok başarılı bir hizmet ifa eden Râmi Mehmed Paşa'nın meslek çizgisi önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Onun reisülküttâblıktan sadrazamlığa yükselmesi, kalemîyeye yeni bir güç vererek seyfiye ile aynı seviyeye getirmiştir. XVI ve XVII. yüzyıllarda seyfiyenin tekelindeki sadrazamlık yolu kalemîyeye de açılmıştır. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Elmas Mehmed Paşa, Yeğen Mehmed Paşa, Abdülkerim Paşa, Ârifî Ahmed Paşa, Koca Râgıb Paşa, Sopasalan Kâmil Paşa, Ebûbekir Râsim Paşa, Yenişehirli Osman Paşa, Abdullah Nâilî Paşa, Yirmisekizçelebizâde Mehmed Said Paşa ve Hamza Hâmid Paşa kalemîyeden seyfiyeye geçiş merkezde ve taşrada idarî görevler yapmışlardır.

Bu sınıfa normalde maaş olarak timar ve zeâmet tarzında dirlik tahsis edilirdi. Ayrıca çeşitli muamelelerden alınan harçlardan hissesi, tayinat, âide, câize gibi yan gelirleri vardı. XIX. yüzyılda ise gelirler umumiyetle maaş şekline dönüşmüştür. Bütün bu gelirleriyle kalemîyenin üstün bir refah seviyesine sahip bulunduğu düşünülebilir. Efendi unvanıyla anılan kalemîye sınıfı belli özellikleri olan kıyafetler giyerdi. Kalem efendilerinin çok düzgün kıyafetleri halk arasında tekerleme olmuştur. Kıyafet albümlerinde çeşitli kalemîye kıyafetleri görülmektedir.

Kalemiye Osmanlı bürokratik geleneklerinin oluşmasında, resmî yazışma usullerinin ortaya çıkmasında, ihtiyaçlar doğrultusunda yeni kalem ve defter-evrak serilerinin ihdas edilmesinde rol oynamış, ayrıca dil, edebiyat, tarih ve coğrafya, sanat ve müziğe önemli katkılarda bulunmuştur. Tarihçilerin, vak'anüvislerin, Osmanlı devlet idaresi ve ıslahatına dair eser yazarların birçoğu kalemiye erbabıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Shinder, *Ottoman Bureaucracy in the Second Half of the Seventeenth Century: The Central and Naval Administrations*, Princeton 1971, s. 162-164; Ali Ekrem Bolayır'ın *Hâtıraları* (haz. Metin Kayahan Özgül), Ankara 1991, s. 326; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, s. 83-88; C. H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli* (trc. Ayla Ortaç), İstanbul 1996, s. 222-239; C. V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (trc. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1996, tür.yer.; W. Feldman, *Music of the Ottoman Court*, Berlin 1996, s. 55, 58, 63, 77, 78, 81, 104; Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisül-küttâblık*, İstanbul 2001, tür.yer.; N. Itzkowitz, "Eighteenth Century Ottoman Realities", *St.I*, XVI (1962), s. 73-94; H. İnalıc, "Reis-ül-küttâb", *İA*, IX, 677, 678, 679.

MEHMET İPŞİRLİ

KALEMKÂRİ

(قلمکاری)

Bina içinde sıva, ahşap, deri, bez ve taş üstüne uygulanan tezeyinat (bk. TEZÛNAT).

KALENDER BABA ZÂVİYESİ

(bk. KARAKURT KÜLLİYESİ).

KALENDER ŞAH

(ö. 933/1527)

Kanûnî Sultan Süleyman döneminin başlarında isyan eden Celâlî reisi.

Hacı Bektâş-ı Velî soyundan olup "Kadıncık Ana'dan doğma Habib Efendi'nin torunu" olduğu rivayet edilir. Yine rivayete göre babası İskender, Hacı Bektâş-ı Velî'den sonra gelen büyük Bektaşî şeyhi Balım Sultan'ın oğludur. Anadolu'da Safevîler'in desteğiyle çıkarılan isyanların en önemlilerinden birinin liderliğini üstlenen Kalender'in Hacı Bektaş ocağı şeyhi

olması dışında hayatı hakkında bilgi mevcut değildir.

Anadolu'da artan malî sıkıntılar yanında yeni düzenlemelerden memnun olmayan ve yoğun Safevî propagandasından etkilenen Türkmen gruplarının destek verdiği Kalender'in isyanı 1526 Mohaç seferi sırasında patlak verdi. İsyân Orta Anadolu'da süratle yayıldı. Kalender'in isyanı sırasında Çiçekli, Akça Koyunlu, Masadlı, Bozoklu gibi büyük Türkmen aşiretleri onun yanında yer almıştı. Ayrıca daha önce çıkan Baba Zünnun isyanında dağıtılan gruplar da ona katılmıştı. Kaynaklara göre Kalender'in etrafında 30.000 kişi toplanmıştı. İsyânın başlaması ve yayılması haberi Kanûnî Sultan Süleyman'a sefer dönüşü Petervaradin'de ulaştı. Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa ile Karaman Beylerbeyi Mahmud Paşa isyanı bastırmakla görevlendirildi. Bu kuvvetler yetişmeden önce Rum (Sivas) Beylerbeyi Yâkub Paşa Kalender'e mağlûp oldu. Ardından Diyarbakır Beylerbeyi Deli Hüsrev Paşa ile Pasin ovasında yapılan çarpışmada geri çekilmek zorunda kalan Kalender, Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa'yı Karaçayır'da yenilgiye uğrattı. Behram Paşa, kendisine katılan Karaman ve Halep beylerbeyileriyle birlikte Tokat civarında Cincife'de tekrar onunla savaşa tutuştu (8 Ramazan 933 / 8 Haziran 1527). Çok çetin geçen savaşta Behram Paşa yine mağlûp oldu. Karaman beylerbeyi, Alâiye, Amasya, Birecik beyleriyle Karaman ve Anadolu timar defterdarları hayatlarını kaybettiler. Sadrazam Makbul İbrâhim Paşa, bu yenilgi haberleri üzerine emrindeki 3000 yeniçeri ve 2000 sipahi ile Elbistan'a kadar ilerledi. Osmanlı kuvvetlerinin yoğun baskısı karşısında tutanamayacağını anlayan Kalender İran'a gitmeye niyetlendi, sonra da Bağdat'a yöneldi. İbrâhim Paşa, tedbir olarak Kalender'e mağlûp olan askerleri ordugâhına sokmadığı gibi timarları ellerinden alınmış Dulkadirli sipahileri ve Türkmen ileri gelenlerini davet ederek eski haklarının geri verileceğini bildirdi. Bunun üzerine Kalender'in safındaki sipahi grupları ve Türkmen beyleri İbrâhim Paşa'nın yanına geldiler. Paşa boy beylerine hil'at giydiren onlara başlıklarda bulundu. Daha sonra da Kalender'i Elbistan civarında Başsaz yaylasında mağlûp etti. Kalender ile yanındaki Dulkadirli beylerinden Veli Dündar öldürüldü (22 Ramazan 933 / 22 Haziran 1527).

Kalender Şah'ın isyanı ilk çıkışı ve görünüş itibarıyla Alevî temayüllü Türkmenler'in ihtilâlcî mehdilik anlayışına bağlı bir isyandır. Ancak isyana Osmanlı hükümetinin ve mahallî idarecilerin tutumundan ve yeni malî düzenlemelerden rahatsız olan kimseler de katılmıştır. Böylece bu hareket, daha sonraki dönemlerde giderek mahiyeti değişecek olan Celâlî isyanlarının ilk örneği olarak da nitelendirilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lutfî Paşa, *Târih* (nşr. Âli Bey), İstanbul 1341, s. 332; Celâlîzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 165^a-171^b; Bostan Çelebi, *Süleymannâme*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3317, vr. 101^{a-b}; Hasanbeyzâde Ahmed, *Târih* (haz. Nezihî Aykut, doktora tezi, 1980), İÜ Ed. Fak. Ktp., nr. 57, II, 31; Hammer (Atâ Bey), V, 70-72; *Amasya Tarihi*, III, 293, 294, 295; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 309-310, 346-347, 450; Danişmend, *Kronoloji*, II, 123-125, 130; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süflük: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992, s. 134, 186; Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992, s. 77-78, 181, 186; H. Sohrweide, "Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert", *Isl.*, XLI (1965), s. 177-182; J. L. Bacque-Grammont, "Un rapport inédit sur la révolte anatolienne de 1527", *St.I*, LXII (1985), s. 155-171; Abdülbaki Gölpınarlı, "Kalender Çelebi", *TA*, XXI, 155-156; M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I.", *İA*, XI, 109-110.

MÜCTEBA İLGÜREL

KALENDERHÂNE

Kalender meşrepli seyyah dervişlerin konaklamaları için tesis edilen tekkelerin genel adı.

Kalenderhânelerin vakfiyelerinde, bazan da kitâbelerinde özellikle bekâr (mücerred) ve seyyah kalenderlerin barınması ve iâşesi için tesis edildikleri belirtilmektedir. Bazı vakfiyelerde ayrıca meşihat görevini üstlenecek olan kişilerin de mücerred olması şart koşulmuştur. Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethinin ardından Vezneciler'de Bozdoğan Kemerinin yakınında bulunan Bizans dönemine ait Hristos Akataleptos'a ait olduğu sanılan kiliseyi Kalenderî dervişlerinin ikametine ayırmış, böylece ilk kalenderhâne ortaya çıkmıştır. Yapının XV. yüzyılın sonlarından itibaren cami ve medrese olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (bk. KALENDERHÂNE CAMİİ).

İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri'nde Eminönü ilçesi Sultanahmet semtinde,